

PAPER DETAILS

TITLE: GEBERMEK FIILININ KÖKENİ ÜZERİNE

AUTHORS: Serkan SEN

PAGES: 126-135

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/443280>

GEBERMEK FİİLİNİN KÖKENİ ÜZERİNE

Serkan ŞEN*

Geliş Tarihi: Ocak, 2018

Kabul Tarihi: Mart, 2018

Öz

Türkiye Türkçesinde, sevilmeyen insanlar ile değer verilmeyen hayvanların ölümünü anlatan gebermek fiilinin oluşumu hakkında değişik görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşler iki noktada yoğunlaşmaktadır. İlki, geber-'in "şişkin, kabarık; hamile" manasındaki kêbe / kebe ~ gebe sözünden geldiğidir. İkinci görüş ise sözcüğün kabar- fiilinin ikili biçimi olduğudur. Çalışmamızda sözcüğün türeyişi üzerinde duran araştırmacıların yaklaşımları zikredildikten sonra bunların eleştirileri yapılacaktır. Eski Türkçede kêber- ~ kêper- fiilini ölüm hâliyle ilgili olarak değişik metinlerde tanımlamak mümkünken kebe sözcüğüne hiç rastlanılmamasına dikkat çekilecektir. Türev (kêper-), defalarca tespit edilebilirken tabana (kêbe-) ancak XIV. yüzyıldan sonra rastlanılmasının çelişki olduğu ifade edilecektir. kêper- > geber- fiilini Eski Türkçede saymaca olarak nitelendirebileceğimiz kêpe ~ kêbe sözü yerine kêp "biçim, tarz" köküne götürebileceğimiz dile getirilecektir. kêp "biçim, tarz" kökü ile kêbermek türevi arasındaki ilişkide kêp+er- şeklinde bir genişlemenin söz konusu olduğu vurgulanacaktır. Anlam boyutunda ise "(bilinenin dışında) bir biçim almak" ile bedenin şişmesinin kastedildiği ifade edilecektir. kêp'in Eski Türkçede kapalı e (è) ile uzun ünlülü oluşunun geber-fiiline taban teşkil etmesini imkân sağladığı eldeki bulgularla desteklenecektir. Anlam geçişlerini göstermek üzere örnek bağlamlardan olabildiğince yararlanılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Gebermek, gebe, köken bilgisi, Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi.

ON THE ETYMON OF THE 'GEBERMEK' VERB

Abstract

There are different opinions about formation of "geber-" verb that is described unloveble people and animals' death in Turkey Turkish. These opinions focuse on two points. First opinion is that geber- "to die" comes from kêbe / kebe ~ gebe "svvollen, puffy, pregnant". Second opinion is that geber is kabar- verb's binary format. In this paper, after it will be mentioned opinions of researchers that research this word's etymology, it will be criticized them. It will be pointed it's possible to prove that in Old Turkish kêber- ~ kêper- is about death case in different texts, it is not encountered kebe. It will be refered to the contradiction that although derivative (kêper-) can be determined recurrently, base (kêbe-) was seen only after XIV. century. It will be mentioned that kêper- > geber- can be come from kêp "style, form" base not from kêpe ~ kêbe that can be described as a conventional in Old Turkish. It will be underlined there is opening like kêp+er- in relationship with base of kêp "style, form" and derivative of kêbermek. In the meaning dimension, it will be expressed that "(known outside) get a form" means that swelling of the body. It will be supported that

* Prof. Dr.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serkansen@omu.edu.tr.

kép is base of geber- because of there are closed vowel e (è) and long vowel in kép in Old Turkish by available evidence It will be utilized for showing meaning semantic changes by context examples as much as possible.

Keywords: To die, pregnant, etymology, Old Turkish, Turkey Turkish.

1. Giriş

Türkiye Türkçesinde, sevilmeyen insanların yanında değer verilmeyen hayvanların ölümünü anlatmak için kullanılan *gebermek* fiilinin kökeni üzerine değişik görüşler öne sürülmüştür. Bu çalışma, *gebermek* sözcüğünün oluşumunu farklı bir bakış açısıyla açıklamayı hedeflemektedir. Sözcük hakkındaki değerlendirmelerimize geçmeden evvel etimolojik sözlüklerde ve müstakil makalelerde *gebermek*'e nasıl yaklaşıldığını görmek faydalı olacaktır.

2. Yaklaşımlar

VÁMBÉRY 1878: Hermann Vámbéry, *Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen* (Türk-Tatar Dillerinin Etimoloji Sözlüğü) adlı öncü çalışmasında *gebe* ile *gebermek*'i aynı bahiste ele alarak “*gebe*: schwanger (angeschwollen) ‘gebe (şişmiş)’; *gebermek*: crepiren <krepieren> ‘gebermek’ ” tespitini yapmıştır (Vámbéry, 1978: 65).

KERESTEDJIAN 1891: Bedros Kerestedjian, *Matériaux pour un dictionnaire étymologique de la langue turque* (Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü İçin Malzemeler) adlı çalışmasında *gebermek* ile *kabarmak*'ı ilişkilendirmiş, *gebermek*: “crever ‘ölmek’” maddesinin altında “C’est une autre forme قبارمق *cabarmak* = se gonfler, s’enfler (Başka bir türevi olarak *kabarmak* ‘şişme, kabarma’)” açıklamasında bulunmuştur (Kerestedjian, 1971: 302).

CLAUSON 1972: Sir Gerard Clauson, *Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish* (On Üçüncü Yüzyıl Öncesi Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü) adlı eserinde: *kébermek-* (*g-*) Intrans. Den. V. fr. *kebe*:. The latter word is noted in Kıp. (see below) and survives in SW. Osm. *gebe* ‘pregnant’; Tkm. ‘swollen, inflated, a ballon’; it seems originally to have meant ‘with a swollen stomach’. *kéber-* survives in SW. Az. ‘to exhale, die’, Osm. ‘to die’ (of an animal or contemptuously of a human being), Tkm. *geber-/ güber-* ‘to be swollen, inflated’ . *San.* describes it as the *Rūmī* form of *kabar-*; the words are syn., but it is unlikely that *kebe*:, *kéber-* are Sec. f.s of *kaba*:, *kabar-*. / “*kébermek-* (*g-*), *kebe*’den türeyen geçişsiz bir fiildir. İkinci sözcük -kebe-, (ilk kez) Kıpçak Türkçesinde kaydedilmiş olup Türkiye Türkçesinde *gebe* ‘hamile’, Türkmen Türkçesinde ‘şişkin, kabarık, balonsu’ karşılığında yaşamaktadır. Bu karşılıkların ‘şişmiş karınlı’ manasına dayandığı anlaşıyor. *kéber-*, güney batı Azerbaycan Türkçesinde ‘can vermek, ölmek’, Türkiye Türkçesinde ‘ölmek’ (hayvanlar ya da beğenilmeyen kimseler için), Türkmen Türkçesinde *geber-* / *güber-* ‘şişmek, şişkin olmak’

şeklinde yaşamaktadır. *keber-*, Senglah adlı Çağatay Türkçesi sözlüğünde, anlamdaşı durumundaki *kabar-* fiilinin Anadolu sahasındaki görünüşü şeklinde tanımlansa da *kebe* ve *kéber-*'in *kaba* ve *kabar-*'in türevi olması mümkün değildir" açıklamasını yapar (Clauson, 1972: 691). Clauson'a göre *kabar-* fiili 'kap şeklini almak' manasıyla ilintili olarak *ka:p* 'kap' sözcüğünden türemiştir. Şöyle ki, öncelikle sözcük 'kabarcık biçimine girmek, kap misali olmak' gibi bir anlama bürünmüş ardından 'şişkin duruma gelmek' anlamını kazanmıştır (age: 585).

SEVORTYAN 1974: E.V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov* (Türkçenin Etimolojik Sözlüğü) başlıklı çalışmasının gebermek maddesinde, *gebe* ve *geber-* arasında ilişki kurar. Temel anlamı şişmek olup sonradan hamile manası da kazanan *gebe* ismine +r- eki getirilerek 'şişmek' manasının yanında 'kötü anılacak şekilde ölmeyi' de karşılayan *geber-* fiilinin oluştuğunu dile getirmiştir (Sevortyan, 1974: 36).

ERDAL 1991: Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation* (Eski Türkçe Söz Yapımı) adlı eserinde sözcükle ilgili, " *kebä+r-* 'to swell, to be inflated (of one's belly)' is documented in the EDPT. ...There is enough of the context to make the above meaning unlikely for it. The base does not appear before the XIV th century, and then only in the west. / *kebä+r-* '(karın kısmından) şişkinleşmek, şişmek', *Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish*'te belgelenmiştir. Yukarıda belirtilen anlamı kavramaya yeterli derecede örnek bağlam bulunmamaktadır. Kelimenin türediği taban (*kebä*), XIV. yüzyıldan önce görülmeyip Batı Türkçesine has bir sözcüktür" tespitinde bulunmuştur (Erdal, 1991: 501). Erdal, "kabartı, kese şeklini almak' anlamını verdiği *kabar-* fiilini *kap* tabanından +ar- ekiyle genişleyen bir sözcük olarak değerlendirmiş *kabar-* ile ilgili, Clauson'un görüşlerini paylaşmıştır (age: 501).

TEKİN 1994: Talat Tekin, *Notes on Old Turkic Word Formation* (Old Turkic Word Formation Üzerine Notlar) başlıklı yazısında "The spelling *kebä+r-* 'to swell, to be inflated (of one's belly)' should be corrected to read *käbär-*, cf. Turk. *gebe* 'pregnant', Az. *gäbä* 'gebe', Trkm. *gäbe* 'swollen, inflated' / *kebä+r-* '(karın kısmından) şişkinleşmek, şişmek' yazımı *käbär-* okuyuşuyla düzeltilmelidir. Karşılaştırınız: Türkiye Türkçesi *gebe* 'hamile' Azerbaycan Türkçesi. *gäbä* 'gebe', Türkmen Türkçesi *gäbe* 'şişkin, şişmiş' " şeklinde *geber-* ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir. (Tekin, 2004: 441). Tekin, Marcel Erdal'ın *kap* ve *kabarmak* arasında kurduğu ilişkiye itiraz ederek, fiili Eski Türkçeden itibaren görülebilen *kaba* 'yoğun, kaba' tabanına dayandırır (age: 439).

EREN 1999: Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* adlı çalışmada *geber-* fiiline doğrudan değinmemiştir. Ancak onun *gebeş* maddesinde yaptığı " *gebeş*: 1. karnı şişmiş

olan 2. bodur ve şişman < *gebe* + -ş küçültme eki. Bakınız *gebe*” açıklaması, konunun izahına dolaylı da olsa katkı sağlar (Eren, 1999:150).

TİETZE 2002: Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* adlı sözlüğünde, “*geber-* ‘ölmek’ (hayvan hakkında; kaba ve aşağılayıcı konuşmada insan içinde kullanılır) < Eski Türkçe **keber-*” açıklamasını yaptıktan sonra Clauson’u kaynak gösterir (Tietze, 2009: 112).

TÜRKMEN 2004: Seyfullah Türkmen, *Gebermek Kelimesinin Kökeni Üzerine* adlı makalesinde ölünün şişip kokmasının istenmeyen bir durum oluşturduğunu dikkate alarak istenmeyen kimselerin ölümü için *geber-* fiilinin kullanıldığını ifade eder. “*gebe* ve *kaba* kelimelerinin, doğal olarak da *gebermek* ile *kabarmak*’ın köken olarak aynı kelimeler olduğunu vurgulamak gerektiğini” dile getirir (Türkmen, 2006: 133).

ŞİRİN USER 2004: Hatice Şirin User 2004 yılında “Türk Kültüründe Ölüm” konulu sempozyumda bildiri olarak sunduğu daha sonra da *Uçmağa Varmak Kitabı*’nda basılan *Gebermek Fiili* başlıklı yazısında, *gebermek*’i *gebe* tabanına dayandırmıştır. *Senglah* adıyla bilinen Muhammed Mehdi Han’ın telif ettiği Çağatayca-Farsça sözlükteki yaklaşımı esas alarak *keber-*’i *kabar-*’ın türevi olarak değerlendirmiştir. Ona göre “Türkçenin yazılı kayıtlarından önceki devrelerinde *kaba~kebe* sözlerinin, ön-art ünlü nöbetleşmesi ile oluştuğunu söyleyebiliriz. Sonraki yüzyıllarda bu fonetik varyasyona anlam ayırması da eklenmiştir. Böylece, *kabarmak↔kebermek*, *kaba↔kebe* şeklindeki biçim dallanmasına anlam nüansı da katılmıştır (Şirin User, 2009: 71).

GÜLENSOY 2007: Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*’nde *geber-* ‘ölmek’ fiilini, *kēbe tabanına +r- eki getirilerek oluşan “şişmek çakmak, kabarmak” anlamında bir söz olarak değerlendirmiş ve Eski Türkçedeki *kabarmak* ile ilişkilendirmiştir (Gülensoy, 2007: 58).

3. Değerlendirme

Geber- fiilini açıklamaya yönelik yaklaşımların iki noktada yoğunlaştığı görülür:

I. *geber-*’i, başlangıçta ‘şişkin’ anlamındayken Batı Türkçesinde zamanla ‘hamile’ anlamı da kazanan *kebe* isim tabanına dayandırma eğilimi: VÁMBÉRY 1878, KERESTEDJIAN 1891, CLAUSON 1972, SEVORTYAN 1974, ERDAL 1991, TEKİN 1994, TİETZE 2002.

II. *geber-* fiilinin *kaba~kebe* tabanında olduğu gibi a↔e nöbetleşmesi neticesinde *kabar-* fiilinin türevi olarak şekillendiği yaklaşımı: VÁMBÉRY 1878, TÜRKMEN 2004, ŞİRİN USER 2004, GÜLENSOY 2007.

Bu iki temel yaklaşımın yanında meseleyle ilgili iki görüşü ayrıca tekrar etmekte fayda vardır. Marcel Erdal, *geber-*'in ilk ünlüsünün kapalı e (è) olduğuna vurgu yapar. Bunu hatalı bulan Talat Tekin, *kabar-* fiilini *kap* tabanına dayandırmak yerine *kaba* sözüden getirmenin isabetli olacağını dile getirir.

Kanaatimce, *geber-* fiilini *kebe~gebe* tabanına dayandırmanın önündeki en önemli engel Erdal'ın da kısmen işaret ettiği üzere *kebe* sözcüğüne Eski Türkçede rastlanmayışıdır. Oysa fiili ölüm halini anlatan bağlamlarda Uygurca metinlerde tespit etmek mümkündür.

» *kaçan ölüm yağı kelser tolpa et'özün ıdıtp sasıtp içi içegüsi taşılıp karnı képerip bağırsukları salınıp kan yiring arıgsız birle katı üzüksüz akar* (Gabain, 1959: 36-38) “Ne zaman ölüm (denen) düşman gelse, bütün bedenini kokutup₂ iç organları₂ dışarı çıkıp karnı şişip, bağırsakları sallanıp kan irin iğrenç biçimde hiç kesilmeden akar”*

» *neçete ölser anta ok ölüg et'özintin yarsıguluk teg yavız yıd ünüp ötgürü ögi kangı barça yirip yarsıp titip ıdalap ırak tezerler karnı képerip içegüsi taşılıp /// körksüzü barça taşgaru ünér* (Müller, 1922: 43) “Ne zaman ölse o esnada ölü bedeninden istenmeyen kötü kokular çıkar. Bunun üzerine anne babası iğrenerek₂ bırakıp₂ uzaklaşırlar. Karnı şişip iç organları dışarı çıkıp... çirkinliği bütünüyle ortaya çıkar”

» *bo et'öz öçmişte kên şişip képerip kögerip tatarıp yunçıp artap süngükleri etleri arkuru turkaru yadılp saçılıp yatmışın* (Tuguşeva, 2008: 39) “Bu beden (can) çıktıktan sonra şişip₂, morarıp₂, bozulup₂ kemikleri etleri o yana bu yana saçılıp₂ yattığını...”

Örnekleri günümüzde kullanılan *geber-* fiilinin ölüm bağlamında Eski Türkçede de var olduğunun şahitleridir. Eski Türkçede ölüm gerçekleşikten sonra bedende meydana gelen değişimi ifade eden *képer-*, günümüzde değersiz insan ya da hayvanların ölümünü karşılar hâle gelmiştir. “Anlatılmak istenen kavramı, kendi karşılığı verilmeden, onunla ilgili bir başka kavram kullanmak suretiyle dile getirme” şeklinde tanımlayabileceğimiz ad aktarması olayı *képer-*'in ‘şişmek’ yanında ‘ölmek’ manası kazanmasında etkili olmuştur (Aksan, 1999: 122). *geber-* ile ölümün kaba bir biçimde anlatılmasının nedeni, candan mahrum kalan bedendeki şişmenin; kokma, akma, çürüme gibi vücudun görünümünü bozan istenilmeyen değişimlerin parçası olmasıdır. Ayrıca yukarıda tespit edilen *şiş- képer-* ikilemesi *képer-*'in *şiş-* “şişmek” ile aynı anlamda kullanıldığını göstermektedir.

Eski Türkçede, *képer-* türevi günümüzdeki manasına yakın bir şekilde tespit edilebilirken, *kepe* “şişkin” tabanına, ancak XIV. yüzyıl Kıpçak Türkçesi metinlerinden *Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'il -Etrâk*'ta rastlanır. Eserde, *kebe* “muntafiu'l-batn: şişmiş karınlı”

* Uygurca ifadelerin Türkiye Türkçesine aktarımı tarafımdan yapılmış olup, (2) ikilemeye işaret etmektedir.

sözcüğünden *kebermek*¹ “al-nafha: şişmek” sözcüğünün türediği bilgisi aktarıldıktan sonra üstün işaretiyle yazılan *kep*² “al-kalıb: kalıp, biçim” sözcüğü zikredilmiştir. Metinde b ve p sesleri ب harfiyle gösterilmektedir (Caferoğlu, 1931: 78). Yapım ekiyle genişlemiş olan *keber-* türevine erken dönemlerde³ tesadüf edilebilirken bu türeve kaynaklık eden *kebe* tabanına çok sonraları sınırlı, bir sahada rastlanması fiilin başka bir sözcüğe dayandığı ihtimalini akla getirmektedir. *kep* “biçim kalıp” sözcüğünün *Kitâbü'l -İdrâk li Lisâni'il -Etrâk*'ta *kebe* ve *kebermek* sözleriyle birlikte verilmesi bu bağlamda düşündürücüdür.

geber- fiilini *kabar*'ın ince sıradan hali olarak değerlendirip aynı ilişkinin *kaba~kebe* arasında da geçerli olduğunu iddia etmenin önünde ses bilgisi açısından engel vardır. Zira *keber-* fiili ve onun türediği düşünülen *kebe* tabanının ilk ünlüsü Eski Türkçede kapalı e (è)'dir. Bunu durum yazımda kendini gösterir. Uygur yazısıyla yazılan metinlerde kapalı e (è)'nin y harfiyle yazıldığı bilinmektedir (Yılmaz, 2007: 529). Yukarıdaki örnek bağlamlardaki gibi *képer-*'in ilk ünlüsü, è'yi belirtmek üzere y harfiyle yazılmıştır⁴. *kabar* ↔ *keper* arasındaki art ve ön ünlü nöbetleşmesi sonucu bir geçişkenliğin olduğunu var saymak bu durumda bir hayli güçleşir. Varsayılan geçişkenlik e↔a için mümkün ise de è↔a için pek mümkün görülmemektedir. Zira Türkçenin seslik gelişiminde è, e veya i sesine dönüşür. Marcel Erdal'ın *front back alternation* olarak adlandırdığı art-ön ünlü değişimine verdiği *sadrak ~ sedrek* (Erdal, 1991: 242) örneğinde de geçiş e ↔ a arasındadır.

4. Öneri

Verilerden anlaşıldığı kadarıyla Türkiye Türkçesindeki *geber-*, Eski Türkçedeki *képer-*'ten gelmektedir. Fiilin günümüzde olduğu gibi geçmişte de ölümle ilgili kullanılması bu tespiti doğrulamaktadır. *képer-* fiilinin gözlenebildiği dönemde *képe~kepe* tabanına tesadüf edilmeyişi sözcüğün başka bir tabana dayandığını düşündürmektedir. *képer*'teki è, bu tabanı *kap* ya da *kaba* sözcüklerinden birisinin oluşturmasının seslik açıdan mümkün olmadığını göstermektedir. Şu takdirde *képer-* ~ *geber-* için yeni bir taban önerebiliriz. Bizce, *képer-* > *geber-* fiili, Eski Türkçede saymaca olarak nitelendirebileceğimiz *képe* ~ *kébe* tabanı yerine *kép* “biçim, tarz; kalıp” sözüne götürülebilir.

Öncelikle *kép* “biçim, tarz; kalıp” sözcüğünün ilk ünlüsünün Eski Türkçede tıpkı *képer-* gibi è'li olduğunun bilinmesi gerekir. Bazı araştırmacılar, tarihî metinlerde è sesinin y harfiyle

1

2

³ Ferruh Ağca, ketebe kaydından 1061'de yazıldığı anlaşılan Maytrısimit'in Hami nüshasıyla (Ağca, 2006: 60) *képer-* fiilinin görüldüğü *Türkische Turfantexte X*'u (Gabain, 1959) aynı dönem metinleri içinde değerlendirir (Ağca 2006: 433).

4

yazılabilmesinden hareketle sözcüğü *kip* şeklinde okusalar da bu tercih, *ê*'nin varlığını (Argunşah, 2012: 52) ortadan kaldırmaz. Köktürk, Uygur ve Arap harfli Türkçe metinlerde *ê*'yi belirleyen göstergelerden biri de bu sesin yazımında görülen *e / i* kararsızlığıdır (Ceylan, 2007: 527-530). Nitekim *kêp*, tespit edildiği ilk alan olan Eski Uygur Türkçesi metinlerinden *Altun Yaruk*'ta *k'p* biçiminde harf çevrimi yapmamızı gerektiren *kep*⁵ yazımıyla karşımıza çıkarken (Kaya, 1994: 334) aynı dönem metinlerinden *Ein Uigurisches Tötenbuch*'da *kyp* harf çevrimini gerektiren yazımıyla⁶ (Zieme-Kara, 1978: 72, 291) görülmektedir. Sözcük, *Küentso Biyografisi*'nin yedinci cildinde de *kyp* harf çevrimi yapılacak biçimde *i*'li yazılmıştır (Röhrborn, 1991:180). *Divanü Lûgat-it Türk* yayımcılarından Dankoff ve Kelly bu gerçeği kabul ederek çalışmalarında sözcüğün ünlüsünü *ê* ile okumuşlardır (Dankoff-Kelly, 1985: 102). Onların tercihlerinde eserde sözcüğün ilk ünlüsünün *esreyle i*'li⁷ (Atalay, 1992b: 22) veya *e*'ye karşılık gelen harekesiz yazımla⁸ (Atalay, 1992a: 483) tespit edilebilmesi etkin olmuş olmalıdır. *Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'il-Etrâk*'ta, *Divanü Lûgat-it Türk*'teki gibi Arapça kalıp 'kalıp, biçim' anlamı verilen sözcüğün üstünle yazılmasının⁹ (Caferoğlu, 1931: 78) nedeni de ünlüsünün *ê* oluşudur.

kêp sözcüğün Eski Türkçedeki bir başka özelliği ise ünlüsünün uzun oluşudur (Tekin, 1995: 106). Bu durum *Divanü Lûgat-it Türk*'te açıkça gözlenmektedir. Eserin yayımcılarından Dankoff ve Kelly ünlüsünün yazımında hem kesre hem de *ى* 'nin kullanıldığını¹⁰ (Atalay, 1992b: 119) dikkate alarak sözcüğü *kê:p* biçiminde okumuşlardır (Dankoff-Kelly, 1985: 102). Eserin Ercilasun ve Akkoyunlu tarafından hazırlanan yayımında da ünlü uzunluğu dikkate alınmıştır (Ercilasun- Akkoyunlu, 2014: 721) *Divanü Lûgat-it Türk*'te *kê:p*'e "kalıp, biçim" (Ar. kâlib) manası verilerek *kerpiç kê:pi* "kerpiç kalıbı" bağlamıyla örneklendirilmiştir. Eserde *kê:p*'in bir başka görünümü ise üçüncü tekil kişi iyelik eki alarak kullanıldığı "gibi, bezer" anlamıdır. *Bu er anıg kê:pi* "Bu adam onun gibi" örneğiyle bu durum tanıklanmıştır. Kaşgarlı Mahmud, *kê:pi*'nin Oğuzca olduğunu da özellikle belirtilmiştir. (Dankoff-Kelly, 1984: 208; Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 396). Tarihi lehçelerde *kêbi* (*kêp+i*) ~ *kibi* (*kip+i*) biçiminde gözlenen sözcük (Clauson, 1972: 686) Türkiye Türkçesindeki *gibi* edatının da kaynağıdır. Talat Tekin'in uzun ünlülerden sonra gelen patlayıcı ünsüzlere ünlü ile başlayan ek getirildiğinde bu ünsüzlerin ötümlüleştiği tespiti, *gibi* edatının oluşumunda kendini göstermiştir. Tekin *gibi* ile

5
6
7
8
9
10

ilgili şunları söyler: *gibi* < DLT *kê:p-i* “kalıbı, modeli”, Türkiye Türkçesi *ki:p*, Türkmence *ge:p* “içine saman vb. doldurulmuş buzağı ya da potuk derisi”, Yakutça *kiep* “şekil, biçim” (Tekin, 1995: 129-130).

Yukarıdaki bilgiler, Eski Türkçede uzun ve kapalı *ê* ile tespit edilen *kê:p* “kalıp, biçim” sözcüğün varlığını açıkça göstermektedir. XIV. yüzyıl öncesi Türkçe metinlerde *kê:pe* “şişkin karınlı, gebe” sözcüğüne tesadüf edilmediği hâlde *kê:p* “kalıp, biçim” ve *kê:per-* “şişmek” türevlerinin varlığı tanıklanmaktadır. Bu durumda *kê:per-* “kalıp değiştirmek, (başka) kalıba girmek, şişkinleşmek” fiilinin, *kê:p* “kalıp, biçim” tabanına dayandığı iddia edilebilir. *kê:p*’e getirilen +er- ekiyle türeyen *kê:per-* fiili başlangıçta ölüm sonrası bedendeki şişmeyi anlatır iken Türkiye Türkçesinde ölümün kaba bir biçimde ifade edilmesinde kullanılmıştır. Sözcüğün anlamındaki bu değişimin nedeni ölüm sonrası gerçekleşen beden şişmesinin kötü bir görünüm oluşturmastır.

kê:per-’in günümüzde Oğuz alanında yaşaması bu özelliğinin geçmişte de geçerli olduğunu düşündürmektedir. Kaşgarlı Mahmut’un *kê:p* “kalıp, biçim” sözcüğünden türeyen *kê:p+i* “gibi” sözünü açıklarken Oğuzlara mahsus olduğu bilgisini vermesi (Dankoff-Kelly, 1984: 208; Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 396) bu düşüncüyü desteklemektedir. *kê:per-* Türkiye Türkçesinde Batı Türkçesinin ses özellikleriyle şekillenmiştir. Söz başı k, g’ye dönüşmüş; uzun ünlüsü kısılırken söz ortası p’yi, b’ye çevirmiş; +er- ekindeki ünlünün etkisiyle kök hecedeki *ê*, e’ye benzemiş, sonuçta fiil, *geber-* hâlini almıştır. Dilimizdeki *gibi* edatı ise *kê:p* tabanına gelen üçüncü tekil kişi eki i’nin kalıplaşması sonucu meydana gelmiştir. *kê:p+i* > *gibi*’nin oluşumunda söz sonundaki i ünlüsünün, ilk hecedeki *ê*’yi kendine benzetmesi söz konusudur. Bunun yanında *gebe* “şişkin; hamile” sözcüğünü *keç+e* “gece”, *üz+e* “yukarı” gibi sınırlı sayıda örnekte karşımıza çıkan +e ekinin (Tekin 2003: 80) *kê:p* tabanına gelmesiyle suretiyle genişleyen geç bir türev olarak değerlendirmek mümkündür. Bu yaklaşımı benimseyen görüşler Engin Çetin tarafından kaleme alınan *Türkçede Gebelere Ad Verme Yolları* başlıklı makalede ayrıntıları ile aktarılmıştır (Çetin, 2008: 195-196).

5. Sonuç

I. Türkiye Türkçesindeki *geber-* fiilini, Eski Türkçe için varlığı ispatlanamayan *kêpe* sözü yerine Uygur Dönemi’nden beri tanıklanabilen *kê:p* tabanına dayandırmak daha gerçekçi görünmektedir.

II. *kê:p* “kalıp, biçim, tarz” sözcüğünün *kê:per-* “şişmek” fiiline taban teşkil etmesinde “şişme” ya da “kabarma” durumunun bir tür kalıp değiştirme, biçimlenme olarak algılanması etkilidir.

III. Eski Türkçede kök ünlüsü uzun ve kapalı e; takip eden ünsüzü p olan *kē:p* sözcüğü +er- ekini almış ve dilimizin ses özellikleri doğrultusunda Türkiye Türkçesinde *geber-*'e dönüşmüştür.

IV. Muhammed Mehdi Han'ın Senglah'ta *keber-* fiilini *kabar-* ile ilişkilendirmesi söz varlığına yönelik tarihî çalışmalarda sıkça rastlanan halk etimolojisi yaklaşımıdır. Aynı yaklaşımı Kaşgarlı Mahmut'un *közet-* "gözetmek" fiilini *köz at-* "göz atmak" ile açıklaması gibi (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 328) pek çok örnekte gözlemek mümkündür (Şen: 2015).

V. Türkiye Türkçesindeki *kip*, *gibi*, *gebe*, *geber-* türevleri Eski Türkçedeki *kē:p* sözcüğüne dayanır.

Kaynaklar

- AĞCA, F. (2006). *Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKSAN, D. (1999). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- ARGUNŞAH, M. (2012). Harezmi Dönemi Metinlerinde e/i Sorunu. *Dil ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul: Kesit Yayınları, 41-55.
- ATALAY, B. (1992a). *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi I*. Ankara: TDK Yayınları.
- ATALAY, B. (1992b). *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi III*. Ankara: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (1931). *Abû-Hayyân Kitâb al-İdrâk li lisân al-Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- ÇETİN, E. (2008). Türkçede Gebelere Ad Verme Yolları. *Turkish Studies*, 3/3, 195-196.
- DANKOFF, R. ve - KELLY, J. (1984). *Mahmûd al -Kaşgarî: Compendium of the Turkic Dialects (Dîvân lugât at-Türk) II*. Washington: Harvard Üniversitesi Basımevi.
- DANKOFF, R. ve KELLY, J. (1985). *Mahmûd al -Kaşgarî: Compendium of the Turkic Dialects (Dîvân lugât at-Türk) III*. Washington: Harvard Üniversitesi Basımevi.
- ERCİLASUN, A. B. ve AKKOYUNLU, Z. (2014). *Kaşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon Vol.I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- GABAİN, A. V. (1959). *Türkische Turfantexte X. Das Avadāna des Dämons Ātavaka. Bearbeitet von Tadeusz Kowalski + Aus dem Nachlass herausgegeben*. Berlin: Akademie Verlag.
- GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

- KAYA, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- KERESTEDJIAN, B. (1971). *Matériaux pour un dictionnaire étymologique de la langue turque*. Constantinople 1891 / Londres 1912 / (Tıpkıbasım). Amsterdam: Philo Press.
- MÜLLER, F. W. (1922). *Uigurica III. Uigurische Avadāna-Bruchstücke (I-VIII)*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- RÖHRBORN, K. (1991). *Die Alttürkische Xuazang- Biographie VII.. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie V. Gabain, herausgegeben, übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- SEVORTYAN, E. V. (1974). *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov I*. Moskova: Akademiya Nauk.
- ŞEN, S. (2015). Divanü Lûgati t Türk'te Halk Etimolojisi Örnekleri. *VII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 41-54.
- ŞİRİN-USER, H. (2009). Gebermek Fiili. *Uçmağa Varmak Kitabı*, Haz. Emine Gürsoy-Naskali-Gülden Sağol-Yüksekkaya, İstanbul Kitabevi, 67-75.
- TEKİN, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı-Simurg Yayınları.
- TEKİN, T. (2004). Notes on Old Turkic Word Formation. *Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Haz. Emine Yılmaz-Nurettin Demir, Ankara: Öncü Kitap, 414-448.
- TİETZE, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (İkinci Cilt)*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- TUGUŞEVA, L. Y. (2008). *Sutra obşçiny belego lotosa. Tyurkskaya versya. Faksimle rukopisi. Transkripsiya teksta. Perevod s rannesrednevekovogo tyurkskogo yazıka, predislovie, primeçaniya, ukazatel' slov*. Moskva: Pamyatniki pis'mennosti vostoka, 127.
- TÜRKMEN, S. (2006). Gebermek Kelimesinin Kökeni Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2004 / II, 131-134.
- VÁMBÉRY, H. (1878). *Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen*. Leipzig: F.A. Brockhaus.
- YILMAZ, E. (2007). Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü. *Turkology In Turkey -Selected Papers-*, Haz. László Károly. Szeged: Studia Urola-Altaica 47. 521-539.
- ZİEME, P. ve Kara, G. (1978). *Ein uigurisches totenbuch. Naropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109)*. Budapest: Bibliotheca Orientalis Hungarica: 22.